

Epistolari Gaziell – Miquel Forteza

MANUEL LLANAS
 Universitat de Vic
 mllanas@uvic.cat

MARIA ANTÒNIA SEGURA BONNÍN i ALBERT BONNÍN FIOLE (eds.): *Agustí Calvet «Gaziell» i Miquel Forteza i Pinya. Epistolari (1909-1963)*, Palma de Mallorca, Lleonard Muntaner Editor, 2014.

Cal saludar amb goig la publicació de la correspondència entre aquestes dues grans personalitats, amics íntims de tota la vida d'ençà que, pel desembre de 1908, van coincidir com a estudiants en una dispesa madrilenya. (Forteza és «l'estudiant mallorquí» esmentat al capítol XIV, «Aquell Madrid tibetà», de *Tots els camins duen a Roma*.) Tot i aquesta coneixença tan primerenca, dels inicis d'aquesta amistat només se n'ha conservat una carta, de 1909, la que obre el volum. Totes les altres (123 de Gaziell i 64 de Forteza, numerades independentment)¹ daten del període 1940-1963 i la gran majoria procedeixen de l'arxiu familiar de l'escriptor mallorquí.² Aquesta acusada desproporció de cartes impossibilita sovint de conèixer les opinions de Forteza sobre temes que el seu amic comenta o sobre els quals replica. De les cartes de Gaziell (amb diferència, les més interessants), *l'Obra*

1. La carta 35 de Forteza (p. 177-178) està mal situada cronològicament i ha d'anar després de la 81 de Gaziell (a la p. 180).

2. Per completar la recopilació, puc afegir-hi una carta de Gaziell, datada a Barcelona el 25 de maig de 1962. És tracta d'una còpia que he trobat, per atzar, dins les enviatges per l'escriptor guixolenc a Francesc de B. Moll que es conserven a l'Arxiu del Regne de Mallorca (signatura 221/865), on probablement va anar a parar perquè Moll n'és el tema principal. Diu així:

Estimat Miquel:

Ara mateix (3 tarda) acabo de rebre la teva carta d'abans-d'ahir.

És la primera nova que rebo de l'homenatge a Francesc de B. Moll. Ningú no me n'havia dit res fins ara. Dies passats, que es celebrà a Barcelona, segons em digueren, un acte semblant, tampoc no vaig saber-ne res fins que ja fou passat.

Ja comprendràs que em sigui materialment impossible, en aquestes condicions, de comparèixer demà mateix a Palma per participar dels actes preparats. Ho hauria fet amb molt de goig, però la meua absència no serà pas per culpa meua.

Moll és un dels homes nostres que jo estimo més, bé ho saps prou. La seva obra admirable és de les que honoren i ensemes enforteixen una cultura. I ell és l'obrer eminent que ens ha dotat del més gran arsenal d'armes lluminoses i pures amb què defensar el nostre esperit: inescotable correntia de paraules vivificadores, tant com ho pugui ser la sang que portem a les venes.

catalana completa (1970) en reproduïa 11 a Miquel Forteza (datades entre 1951 i 1963); però a partir d'ara caldrà remetre sempre al llibre que ressenyem, perquè el curador d'aquell volum de l'editorial Selecta (Tomàs Tebé) sovint les transcrivía mutilades, gairebé sempre per por de la censura.

Les explicacions mútues de les circumstàncies viscudes durant la Guerra Civil acaparen, lògicament, el contingut de les cartes de 1940, escrites en castellà per motius evidents de seguretat personal. Si Gaziel no entra gaire en detalls, Forteza, en canvi, amb llenguatge el·líptic, al·ludeix als problemes que va tenir pel fet d'haver format part dels 153 signants de la *Resposta al catalans* amb què, el 10 de juny de 1936, intel·lectuals de les Illes contestaven als catalans —entre els quals Gaziel— que, al seu torn, havien escrit poc abans un *Missatge als mallorquins*; a les represàlies desencadenades a Mallorca durant la guerra per aquella resposta —atiades pels germans Miquel i Llorenç Villalonga—, Forteza s'hi refereix amb una gràcia innegable: «Mientras tanto, mi ensaimada y la de Ferrá [Miquel Ferrà] habían estado a punto de ser metidas en el horno, a causa de la famosa invitación, que tú habías firmado junto con otros, para venir a comer un arroz, como tú decías, y a cuya invitación nosotros habíamos contestado, para corresponder a vuestra atención» (F3).³ Descobrim també (F5), que Forteza intercedeix davant Serrano Suñer, a mitjan 1941, per la resolució favorable del procés de responsabilitats polítiques instruït contra Gaziel.

Les cartes de 1946 les protagonitza la consulta recíproca de variants i propostes de la traducció conjunta de *El cementiri marí*, que tots dos havien començat pel seu compte sense saber-ho i que acaben publicant, en edició semiprivada, l'any següent.⁴ El 1948, per contrast, tant l'un com l'altre veuen com la censura els tomba dues traduccions, ara empreses per separat: Gaziel, la d'*Esbós d'un serpent*, del mateix Valéry, encara inèdita,⁵ alguns versos de la qual sotmet a la consideració de l'amic (G8; F25); i Forteza, per dos cops, la de la *Balada de la presó*

Et prego que facis constar la causa atzarosa de la meua involuntària absència, i donis a l'amic Moll, de part meua, una forta abraçada, penyora de l'estimació i admiració profundes del seu devot

Gaziel

P.S. Per a tu i els teus, els nuvis sobretot, el nostre vell afecte. Aquestes ratlles van precedides d'un telegrama, per si arribessin tard.

3. Amb aquesta abreviació (G en el cas de Gaziel) identifico el corresponçal i el número de la carta.

4. L'epistolari reprèn noves esmenes a aquesta traducció arran de la publicació el 1960, per part de Forteza, del recull de traduccions titulat *Rosa dels vents*, que incloïa la de *El cementiri marí* fent-hi constar la participació de Gaziel (cf. G103, G104 i G105 i F50, F51 i F52).

5. De fet, la vaig donar a conèixer en els apèndixs de la meua tesi doctoral, on continua enterrada. A banda d'aquestes dues, Gaziel enllesteix una tercera traducció de Valéry, la de *Palme*, que titula *El Plàtan* i que cal considerar perduda (l'epistolari s'hi refereix a G25, G26, G27 i G109).

de *Reading*, d'Oscar Wilde. Davant d'aquesta doble prohibició, Gaziell esclata amb acotacions tan desolades com les de les *Meditacions en el desert*: «[...] tu ja no pots fer res més que esperar. Esperar temps millors, que no es veuen venir per cap banda. Qui ens ho havia de dir, estimat Miquel, que cauríem més avall que els gossos!...» (G14). Amb la mateixa acritud, el Nadal de 1948 li escriu aquesta singular felicitació: «Que l'any nou ens porti tota mena de ventures!!! (Si vols que et sigui franc, jo no hi crec gens. Jo crec fermament que l'Occident, Europa o com vulguis anomenar-ho, és cosa que se'n va a rodar i que els vells o covards que no podem abandonar-la estem condemnats a no veure lluir mai més el sol de la bonança i a no sentir mai més bufar el vent de la prosperitat.» (G15). El Gaziell aleshores amargat per les experiències viscudes des de 1936 s'hi fa present de forma descarnada. I la ronya del franquisme s'hi palesa en diferents moments, com ara en la negativa de l'escriptor català a participar en unes conferències a Mallorca per la imposició de fer-les en l'idioma oficial. L'explicació que dona il·lustra a la perfecció la seva actitud lingüística abans i després de la guerra:

Quan érem gairebé amos de casa nostra, ja saps que jo era l'home més transigent del món. Fins creia que era un deure nostre escriure en castellà per influir, per enfortir-nos, però ara, després d'haver caigut tan avall i d'ésser com aquell que diu terra vençuda i ocupada, no podria pas jo donar cap conferència a Catalunya o a Mallorca com no fos en català. (G41)

Però, aixís com en temps de dignitat, vull dir de llibertat, mai no he tingut el més petit escrúpol (ja ho saps) en parlar i escriure en una llengua que no és la nostra, ara no vull passar per l'abjecció de veure'm privat de la meva. (G42)

Més endavant, Gaziell li escriu ara i adés sobre els llibres en curs d'elaboració o de publicació: el viatge a Portugal que dona lloc al segon títol de la *Trilogia ibèrica* a G41 i G43; el volum de les memòries a G72 i G74; *Castella endins* a G76 (descobrim, per cert, que l'itinerari narrat en els capítols IX i XII d'aquell volum, Gaziell el va fer amb la seva filla i amb Forteza i la filla Felixa).

La confiança existent entre tots dos fa que les cartes abundin en qüestions anecdòtiques o familiars, que naturalment eludeixo, i alhora permet que s'expressin amb tota franquesa, es facin confidències o es demanin favors, de vegades enutjosos (com ara la publicació del llibre de Forteza sobre les carteres de les Balears, duta a terme a Madrid sota la supervisió directa de Gaziell per encàrrec de l'autor; cf. les cartes de febrer i març de 1959). Gràcies a aquesta fluïdesa en el tracte, coneixem els motius reals de l'enuig públic de la filla de Miquel dels Sants Oliver contra el tracte dispensat al seu pare a les memòries de Gaziell (F41 i F44 i G93). Igualment, quan esclata a *La Vanguardia* el cas Galinsoga, retret per Forteza (F52), Gaziell el valora com la "primera vegada que el Madrid de la postguerra claudica i s'ajup davant dels catalans" i, a més a més, l'aprofita per envestir agrament contra el comte de Godó d'aleshores, responsable únic, segons l'escriptor, del buit que li feia una part molt significativa de la premsa barcelonina (G105).

La franquesa recíproca fa aflorar també algunes discrepàncies. La més notòria la desencadena la diferent valoració de les figures de Nicolau d'Olwer i de Joan Estelrich, suscitada per la mort del segon i per la recepció, per part de Forteza, d'un exemplar de *Caliu*. No sabem què en va dir en un primer moment, del llibre i dels dos personatges, perquè la carta seva no es conserva, però en la següent de Gaziell (G80, del juliol de 1958), hi llegim una valoració comparativa ben contrastada:

És curiós el que dius del llibre d'en Nic, que no conec. Però trobo que tens dugues mesures: una per judicar-lo a ell, i altra per judicar aquell sàtrapa de l'Estelrich; rígida la primera i massa acomodaticia la segona.

Cert que el Nic actua com un pobre home il·lús i enlluernat, però amb una puresa immaculada sempre; tant, que del major disbarat que va fer o li impu- els, o sia l'entrega de l'or d'Espanya a l'estranger, no n'hi quedà ni un xavo. Jo l'he vist, a París, malalt, tronadet i pobre. I un home que remena un riu d'or amb les mans i no n'hi queda enganxat ni el polsim, pot ser un ruc monumental, però és també la decència en persona.

L'Estelrich, mort i enterrat en honor i olor de santedat pels enemics més aferrissats del que havia semblat defensar tota la vida anterior a 1936, és tota una altra figura, que de puresa i de bona fe no en té res. Jo no sé pas si tenen raó els que l'acusen de traïció o els que el defensen. Jo només sé que era i fou sempre un aventurer [...]. Però em sap greu que tu, home pur si n'hi ha, et decantis més per la impuresa triomfant que per la puresa abatuda.

Forteza, però, no es dóna, i en la carta de resposta (F34) inverteix radicalment el judici moral sobre les dues figures:

Per molt sàtrapa que el mort hagués estat i «agent de viatges de la cultura», d'amos de tot color, ningú li podrà treure el mèrit d'haver-se jugat la vida a les Corts abans de la guerra i d'haver estat el promotor i el gestor de la Fundació Bernat Metge [...]. En canvi, a l'altre ningú no li podrà treure de sobre el crim d'haver-se emportat, perseguit per les baionetes, l'or d'una nació, com si hagués estat el del calaix de casa seva. I si ara està a la misèria, bé devia cobrar de l'or emportat, quan era ministre o ambaixador, després de la fugida.

I si en una tercera carta encara sobre la qüestió, Gaziell la liquida sense cedir gens en el seu punt de vista (G81),⁶ en una altra de posterior, comentant el llibre de Gaziell sobre Suïssa, Forteza dóna a conèixer el contingut d'una conversa seva amb Estelrich en què, «obrint-li el cor», li va explicar els motius reals de la seva trajectòria, especialment en la postguerra (F59).

6. El 1962, arran de la mort de Nicolau d'Olwer, els dos amics parlen de la seva figura i del ressò que se n'ha fet la premsa (G114 i G115 i F60).

Un altre desacord gira al voltant de les creences religioses. Al catolicisme practicant de Forteza, Gaziell hi replica amb comentaris sobre les bruixeries d'ultratomba del cristianisme (G88) o sobre el consol que els creients reben amb l'esperança d'una vida eterna: «per això mai no he entès l'odi i la persecució que tants dels vostres, durant tants de segles, han demostrat implacablement contra els dissortats que no fruïm d'un bé tan gran» (G99; observació comentada a F47); en un altre moment, Forteza discrepa de la visió cristiana de la mort que Gaziell ha descrit en un seu llibre (F65).

D'interès resulten els judicis creuats sobre lectures i escriptors: Rimbaud (F28 i F29 i G28 i G30), Joan Alcover (G29), Proust (G40), Sartre (G46) o Longfellow (G84 i 85, arran de la publicació de la traducció d'*Evangelina* per part de Forteza i de Guillem Colom); cal destacar sobretot, en aquesta línia, la valoració literària i biogràfica, no gens falaguera, que Forteza ofereix de Llorenç Villalonga (F54). Igualment, sobresurten les opinions sobre compositors i intèrprets, des del moment que tots dos eren melòmans consumats (cf., per exemple, G58, G69 i G74).

Forteza comenta amb elogis superlatius les obres successivament publicades per Gaziell, amb especial menció de les memòries; quan encara no les ha acabat de llegir, enlluernat, es vanta d'haver estat dels primers amics de Gaziell que, ja el 1926 (data de *Hores viatgeres*), l'empenyeren a publicar l'obra literària en català i, alhora, li reconeix una vocació frustrada de novel·lista (F36), cosa que Gaziell admet (G86). De vegades és un volum publicat per Forteza, com ara el recull de traduccions *Rosa dels vents*, el que suscita valoracions favorables de l'amic (G106).

L'epistolari reflecteix algunes incomprendions de Gaziell davant la realitat catalana de postguerra: el setembre de 1953, per exemple, denuncia amb injusta acritud, arran del congrés de poesia celebrat a Salamanca, un pretès col·laboracionisme de Riba amb intel·lectuals franquistes (G47); o el maig de 1960, quan, explicant a Forteza els Fets del Palau, només se li acut valorar-los afirmant que «tot torna a ser com abans, és a dir, una bogeria inguarible projectant-se damunt un fons de futura tragèdia» (G107). A això s'hi afegeixen diagnòstics derrotistes de la realitat catalana, esclafada per la dictadura (G62); la constatació que catalans i castellans no es poden entendre mai perquè són als antípodes (G83); la convicció, d'una roent actualitat, que Catalunya, per fer-se independent, ja ha fet tard: «ara només podem esperar i treballar perquè aquesta ànima desvalguda nostra sigui respectada, deixin de perseguir-la i acorralar-la amb la maligna, estúpida i, a més, impossible intenció de destruir-la» (G110).

Els dos curadors/editors de l'epistolari han maldat per flanquejar-lo d'útils paratextos. Així, al costat del preceptiu índex de noms, s'hi troba una breu introducció externa a l'epistolari, una cronologia i un arbre genealògic de Miquel Forteza, un llistat de cartes, abundants notes a peu de pàgina —val a dir que no

sempre eficaces o aprofitables—⁷ per aclarir al·lusions i referències de les cartes i, finalment, una nota informativa sobre la procedència de les cartes i el criteri de transcripció, que trobo totalment desencertat. Segura i Bonnín, en efecte, han optat per «respectar estrictament» el «text de les missives», que, així, apareixen sembrades de faltes ortogràfiques (n'hi ha a dojo), d'errors de teclat i, en menor mesura, de defectuoses reproduccions de noms propis. Arribats aquí, resulta forçós desaprovar l'absurda sacralització de l'ortografia dels escriptors, que, encara massa estesa, obliga a llegir textos (en aquest cas, a més a més, del segle XX!) sense la deguda regularització normativa, cosa que només aconsegueix entrebancar-ne la lectura. Si tots dos autors, en vida, quan van publicar les obres respectives es van sotmetre, com és natural, a les convencions ortogràfiques vigents, en virtut de què o en nom de qui nosaltres, ara, no hi sotmetem els textos pòstums? En altres paraules: què se'n treu de saber que Gaziell escrivia sistemàticament, per exemple, *sabs* per comptes de *saps*, sinó un mal d'ulls i una incomoditat permanent del lector? En fi: en la reproducció de les cartes s'hi troba a faltar igualment una correcció ortotipogràfica rigorosa i una revisió final, que sens dubte hauria detectat algunes males lectures⁸ i, en les cartes de Gaziell, abundants mallorquinismes morfològics que de cap manera no són seus. Més desconcertant visualment és la fotografia de la coberta, on Forteza apareix acompanyat, no pas de Gaziell (com caldria esperar i fins i tot exigir), sinó d'un altre amic seu.

Com afirmen els curadors a la introducció, aquest és el primer epistolari de Forteza que veu la llum. Per la transcendència, interès i varietat del contingut del present, cal encoratjar-los a perseverar en l'edició de més cartes creuades entre l'escriptor mallorquí i altres corresponals. Tots plegats els ho agrairíem.

7. Una de les que caldria esmenar és la 134 (p. 194), en la qual les referències al *Quixot* estan totalment desplaçades. L'anècdota de l'armilla, atribuïda a un viatjant d'Arévalo però en realitat protagonitzada per Joan Anguera, Gaziell l'explica al capítol XV de *Tots els camins duen a Roma*.

8. Quatre casos detectats: a G49 (p. 131) es transcriu «Ell [...] saber donar una mirada», però la carta diu «sabé donar una mirada», que és el que fa sentir; a G113 (p. 275), el final no té dues signatures, sinó que la primera («Agustí») tanca l'escrit a Miquel Forteza i la segona («A.C.»), l'última ratlla, destinada al seu fill Carles; a G114 (p. 276), el text de la carta diu «fent-li aixís un enterrament de gos» (es refereix al que la cultura oficial barcelonina havia tributat a Nicolau d'Olwer) i no pas «fent-hi aixís un enterrament de gos», que no se sap gaire què vol dir; a F59 (p. 274), finalment, llegim «Què en som de burro!», quan l'original diu «Que en són de burros!», que és el que fa sentir (Forteza qualifica així els censors de llibres).